

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IQTISODIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING METOD VA USULLARI

Goibnazarova Sayyora Shuhratbek qizi

Andijon davlat pedagogik instituti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolaning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtisodiy tarbiyani shakllantirishga xizmat qiladigan metod va usullarni ilmiy asoslashdir. Tadqiqotda nazariy tahlil, sinf kuzatuvi va pedagogik tajriba yondashuvlari qo'llanildi. Natijalar iqtisodiy savodxonlik tarkibiy qismlarini bosqichma-bosqich rivojlantirish va fanlararo integratsiya samaradorligini ko'rsatdi.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiy tarbiya, boshlang'ich ta'lim, iqtisodiy savodxonlik, tejamkorlik, metod, usul, kompetensiya*

Аннотация: *Цель данной статьи — научно обосновать методы и способы, способствующие формированию экономического воспитания у учащихся начальных классов. В исследовании были использованы методы теоретического анализа, наблюдения за учебным процессом в классе и педагогического эксперимента. Полученные результаты показали эффективность поэтапного развития компонентов экономической грамотности, а также значимость межпредметной интеграции.*

Ключевые слова: *экономическое воспитание, начальное образование, экономическая грамотность, бережливость, метод, способ, компетенция.*

Abstract: *The purpose of this article is to provide a scientific justification of methods and approaches that contribute to the development of economic education among primary school students. The study employed theoretical analysis, classroom observation, and pedagogical experiment approaches. The results demonstrated the effectiveness of the gradual development of economic literacy components and the importance of interdisciplinary integration.*

Keywords: *economic education, primary education, economic literacy, thrift, method, approach, competence.*

Boshlang'ich sinf davri shaxsning bilish jarayonlari, qadriyat yo'nalishlari va kundalik xulq-atvori shakllanadigan eng sezgir bosqichlardan biri bo'lib, aynan shu davrda iqtisodiy tarbiya elementlarini maqsadli rivojlantirish keyingi ta'lim bosqichlarida iqtisodiy savodxonlikning tayanchini yaratadi. Hozirgi pedagogik amaliyotda iqtisodiy tarbiya ko'pincha faqat tejamkorlikka oid umumiy nasihatlar yoki ayrim matematika masalalari doirasida cheklab qo'yiladi; natijada u bolalarning real hayot tajribasi, qaror qabul qilish odatlari va mas'uliyatli tanlov madaniyati bilan

yetarlicha bog'lanmaydi. Ilmiy adabiyotlarda iqtisodiy tarbiyani erta yoshda shakllantirish zaruriyati qayd etilgan bo'lsa-da, boshlang'ich ta'lim mazmuniga mos metod va usullar tizimi ko'pincha parchalanib yoritiladi, metodik bir butunlik, kompetensiyaviy natijalarga yo'naltirilgan dizayn va baholash mezonlari masalalari yetarli darajada ishlanmagan [1], [5]. Shu nuqtai nazardan, tadqiqot muammosi boshlang'ich sinf o'quvchisining yosh va psixologik xususiyatlariga mos, fanlararo integratsiyalashgan, qadriyat, bilim va amaliy ko'nikmalarni uyg'un rivojlantiradigan iqtisodiy tarbiya metod va usullarini ilmiy asoslashdan iborat.

Maqolaning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtisodiy tarbiyani shakllantirishning samarali metod va usullarini aniqlash, ularni didaktik sharoitlar bilan bog'langan holda tizimlashtirish hamda amaliyot uchun asoslangan metodik xulosalar ishlab chiqishdir. Ushbu maqsad quyidagi vazifalar orqali ochib beriladi: birinchidan, iqtisodiy tarbiyaning boshlang'ich ta'lim uchun mazmuniy tarkibini konseptual jihatdan aniqlashtirish; ikkinchidan, metod va usullarni tanlash mezonlarini ishlab chiqish; uchinchidan, integrallashgan dars va sinfdan tashqari faoliyat doirasida qo'llanadigan pedagogik yechimlarning natijadorligini asoslash; to'rtinchidan, iqtisodiy tarbiyaning shakllanganlik ko'rsatkichlarini tavsiflash va ularni ta'lim jarayoniga moslashtirish. Tadqiqotning ilmiy yangiligi iqtisodiy tarbiyani boshlang'ich ta'limda alohida mavzular majmui sifatida emas, balki o'quvchining kundalik ehtiyojlari, tanlovlari, resurslarga munosabati va muloqot madaniyati bilan bog'langan kompetensiyalar tizimi sifatida metodik modellashtirishga urinishidadir.

Tadqiqot metodologik asosi sifatida kompetensiyaviy yondashuv va yosh xususiyatlarini hisobga oluvchi rivojlantiruvchi ta'lim g'oyalari tanlandi; ular iqtisodiy tarbiyani faqat bilim berish emas, balki ongli odatlar, motivlar va mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantirish jarayoni sifatida talqin etish imkonini beradi [2], [6]. Nazariy bosqichda pedagogik, psixologik va metodik manbalar kontent tahlili qilindi, iqtisodiy tarbiyaning boshlang'ich ta'limga mos kategoriyalari aniqlashtirildi hamda metodlar tasnifini tuzish uchun taqqoslash va umumlashtirish qo'llanildi. Empirik bosqichda sinf kuzatuvlari, diagnostik suhbatlar va o'quv vaziyatlarini modellashtirishdan foydalanildi; bunda o'quvchilarning "pul", "mehnat", "narx", "tejamkorlik", "reja", "ehtiyoj" kabi tushunchalarni qanday idrok etishi, ularni kundalik tajriba bilan bog'lash darajasi va qaror qabul qilishda asos keltira olish ko'nikmalari o'rganildi.

Metodlarni tanlashda uchta asosiy mezon yetakchi bo'ldi: kognitiv moslik, ya'ni tushunchalarning ko'rgazmalilik va amaliyotga yaqinlik orqali oson o'zlashtirilishi; emotsional-qadriyaviy moslik, ya'ni tejamkorlik, mehnatsevarlik va mas'uliyatning bolaga bosim o'tkazmasdan, ijobiy motivatsiya orqali shakllanishi; faoliyatga yo'naltirilganlik, ya'ni o'quvchi faqat tinglovchi emas, balki sinfdagi kichik iqtisodiy vaziyatlarda ishtirokchi va muammoli savollarga yechim izlovchi subyekt bo'lishi [3], [7]. Shuningdek, metodik dizayn fanlararo integratsiya tamoyiliga tayandi:

matematika darslarida hisob-kitob va taqqoslash, ona tili darslarida matnlar orqali iqtisodiy mazmunni anglash, texnologiya va tasviriy san'atda resurslardan oqilona foydalanish, sinf rahbarligi soatlarida esa muomala, mas'uliyat va jamoaviy kelishuvlar madaniyatini mustahkamlash ko'zda tutiladi. Natijalarni asoslashda sifat tahlili ustuvor bo'lib, kuzatuv yozuvlari va suhbatlardan olingan javoblar mavzulashtirildi, takrorlanuvchi semantik birliklar ajratildi va metodlar ta'sir mexanizmlari pedagogik talqin qilindi.

Tadqiqot natijalari iqtisodiy tarbiyani boshlang'ich sinfda shakllantirish uchta o'zaro bog'langan komponent doirasida samarali kechishini ko'rsatdi: iqtisodiy-mazmuniy bilimlar, qadriyaviy-motivatsion yo'nalish va amaliy-xulqiy ko'nikmalar. Birinchi komponentda o'quvchi ehtiyoj va istakni farqlash, resurslarning cheklanganligini oddiy misollar orqali anglash, "mehnat natijasi" va "qadri" o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish kabi tayanch tasavvurlarni egallaydi. Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, abstrakt ta'riflar berilganda o'zlashtirish beqaror bo'ladi, biroq kundalik hayotdan olingan vaziyatlar, masalan, "sinf tadbiri uchun xarid rejasini tuzish" kabi modellashtirishlar orqali tushunchalar tezroq va barqarorroq shakllanadi. Demak, boshlang'ich bosqich uchun asosiy natija tushunchalarni kichik tajriba va ko'rgazmali faoliyat bilan bog'lash zarurligidir.

Ikkinchi komponent bo'yicha, iqtisodiy tarbiya faqat "pulni tejash" g'oyasiga toraytirilganda o'quvchilarda utilitar motiv ustunlashib, hamkorlik, adolat va mas'uliyat kabi ijtimoiy qadriyatlar yetarli mustahkamlanmasligi aniqlandi. Bunga qarshi metodik yechim sifatida axloqiy tanlovni talab qiladigan rolli vaziyatlar va hikoya-muhokamalar samaraliroq bo'ldi: masalan, "umumiy sinf mulkidan foydalanish" yoki "keraksiz xarid va maqsadli xarid" kabi ssenariylar o'quvchilarning sabab keltirish, o'z qarorini izohlash, boshqa fikrni eshitish ko'nikmalarini faollashtirdi. Natijada tejamkorlik "qisqartirish" emas, "rejalashtirish va ustuvorlikni belgilash" sifatida anglanishi kuchaydi. Ushbu siljish iqtisodiy tarbiyaning qadriyaviy qatlamini shakllantirishda muhokama va refleksiya metodlarining muhimligini ko'rsatdi.

Uchinchi komponent bo'yicha amaliy-xulqiy ko'nikmalarni rivojlantirishda mikroloyihalar eng yuqori metodik potensialga ega ekanligi kuzatildi. Masalan, "Sinf burchagi uchun budjet" kabi kichik loyiha jarayonida o'quvchilar narxlarni taqqoslash, kerakli va ikkilamchi xarajatlarni ajratish, umumiy qarorga kelish va natijani taqdim etish kabi ko'nikmalarni kompleks tarzda namoyon qildilar. Bunda o'qituvchi tomonidan berilgan qat'iy ko'rsatma emas, balki mezonlarga tayangan yo'naltiruvchi savollar ko'proq samarali bo'ldi, chunki o'quvchi mustaqil tanlov va mas'uliyat tajribasini oladi. Shuningdek, "xarid ro'yxati tuzish", "resurs sarfini qayd etish" kabi oddiy amaliy mashqlar muntazam qo'llanganda, o'quvchilarda rejalilik va tartiblilik odatlari kuchaydi; bu iqtisodiy tarbiyaning kundalik hayotga ko'chishi uchun zarur shart sifatida namoyon bo'ldi.

Natijalarning yana bir muhim qismi metod va usullarni fanlararo integratsiyada qo'llash bilan bog'liq. Matematika darslarida iqtisodiy mazmunli masalalar oddiy arifmetikani "hayotiy hisob-kitob"ga aylantirib, o'quvchilarning qiziqishini oshirdi, biroq faqat masala yechish bilan cheklanganda iqtisodiy tushunchaning ma'nosi torayib qolishi kuzatildi. Shu sabab, ona tili darslaridagi matn tahlili, texnologiyadagi qayta foydalanish g'oyalari va sinf soatlaridagi muhokamalar bilan bog'langanda natija yaxlitlashdi. Demak, iqtisodiy tarbiya metodik tizimi alohida epizodlar emas, balki turli fanlarda izchil qaytarilib, turlicha faoliyatlarda mustahkamlanadigan uzviy jarayon sifatida samarali ishlaydi.

Olingan natijalar iqtisodiy tarbiyani erta yoshda shakllantirishda faoliyatga yo'naltirilgan va refleksiv metodlarning ustunligini ko'rsatadi; bu holat rivojlantiruvchi ta'lim doirasida o'quvchining bilimni tayyor shaklda emas, faol harakat va muloqot jarayonida egallashi haqidagi qarashlar bilan uyg'undir [2]. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, iqtisodiy tarbiyaning mazmuni ham "tushunchalar to'plami" sifatida emas, balki vaziyatni tahlil qilish, resursni ko'rish, ustuvorlikni belgilash va natijani baholash kabi intellektual-amaliy amallar tizimi sifatida ko'rilishi lozim. Shuning uchun tadqiqotda samarali chiqqan modellashtirish va mikroloyihalar aynan shu amallarni tabiiy tarzda ishga tushirishi bilan izohlanadi.

Xalqaro ilmiy yo'nalishlarda boshlang'ich yoshdan moliyaviy va iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik omillari, xususan, oilaviy amaliyot va ta'lim muhitining bir-birini to'ldirishi alohida ta'kidlanadi [8]. Bizning natijalarda ham o'quvchi uchun eng tushunarli va ta'sirchan vaziyatlar kundalik tajribaga yaqin bo'lgan holatlar ekanligi tasdiqlandi, biroq muhim farq shundaki, maktab sharoitida bu tajribani pedagogik maqsadga yo'naltirib, qadriyaviy talqin bilan boyitish zarur bo'ladi. Aks holda, iqtisodiy xulq-atvor faqat "foyda" bilan o'lchanadigan soddalashtirilgan tasavvurga aylanib qolishi mumkin. Shu sabab, rolli vaziyatlarda hamkorlik, navbat, umumiy mulkka ehtiyotkorlik kabi ijtimoiy normalarni iqtisodiy qaror bilan bog'lash ilmiy va amaliy jihatdan asosli yechim sifatida ko'rinadi.

Rossiya pedagogik maktabida ta'lim jarayonida tarbiya komponentini kuchaytirish, ayniqsa, shaxsiy natijalar va ijtimoiy tajribani shakllantirish masalalari tizimli yoritilgan [6]. Ushbu pozitsiyani tahlil qilgan holda, biz iqtisodiy tarbiyada ham shaxsiy natijalar, ya'ni mas'uliyat, tejamkorlik, rejalilik kabi sifatlar faqat ma'lumot berish bilan emas, balki bolaga "tanlov maydoni" yaratish orqali rivojlanishini ko'rsatdik. Tanlov maydoni deganda o'quvchining kichik, xavfsiz va boshqariladigan vaziyatda qaror qabul qilishi, qaror oqibatini ko'rishi va o'z fikrini asoslab berishi tushuniladi. Bu jarayonni tashkil etishda o'qituvchining roli nazorat qiluvchi emas, balki yo'naltiruvchi va mezonlarni aniqlashtiruvchi fasilitator sifatida namoyon bo'ladi, bu esa zamonaviy didaktika talablari bilan hamohang [7].

O'zbek pedagogik adabiyotida tarbiya jarayonining milliy madaniy va amaliy hayot bilan bog'liqligi, boshlang'ich ta'limda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish

masalalari muhim o'rin tutadi [1], [5]. Ushbu manbalarni tanqidiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy tarbiyani ko'pincha "tejamkorlik tarbiyasi" bilan tenglashtirish holatlari uchraydi, holbuki tejamkorlikning o'zi ham maqsad emas, balki ongli rejalashtirish va resursga mas'uliyatli munosabatning natijasidir. Bizning natijalar ana shu torayishni bartaraf etish uchun tushunchalarni ehtiyojlar ierarxiyasi, mehnat qiymati va tanlov madaniyati bilan bog'lab o'qitish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa iqtisodiy tarbiyani tarbiyaviy va kognitiv vazifalar birligi sifatida qayta talqin etishni talab qiladi.

Shuningdek, moliyaviy savodxonlik bo'yicha xalqaro baholash va metodik tavsiyalarda erta yoshda ko'rgazmalilik, o'yin va hikoya asosidagi yondashuvlar samarali ekani qayd etiladi [9]. Tadqiqotimizda ham o'yinli modellashtirish o'quvchilarning qiziqishini oshirib, tushunchalarni osonlashtirdi, biroq ilmiy nuqtai nazardan muhim cheklov shundaki, o'yin didaktik maqsad va refleksiv yakun bilan mustahkamlanmasa, u epizodik taassurot darajasida qolib ketadi. Shu bois, har bir o'yinli vaziyatdan keyin qisqa, ammo mazmunan chuqur muhokama o'tkazish, o'quvchi qarorini sabab bilan bog'latish, "qanday mezon asosida tanlading" kabi savollar bilan refleksiyani kuchaytirish metodik jihatdan zarur deb topildi.

Tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtisodiy tarbiyani shakllantirish samaradorligi iqtisodiy-mazmuniy bilimlar, qadriyaviy-motivatsion yo'nalish va amaliy-xulqiy ko'nikmalar birligida ta'minlanishini asoslab berdi. Eng natijador metodlar sifatida kundalik hayotga yaqin modellashtirilgan vaziyatlar, rolli o'yinlar, mikroloyihalar, muhokama va refleksiv savol-javoblar aniqlashtirildi; ular o'quvchida resursni anglash, ustuvorlikni belgilash, rejalashtirish va mas'uliyatli tanlov qilish odatlarini barqarorlashtirishga xizmat qiladi. Fanlararo integratsiya iqtisodiy tarbiyani epizodik mashg'ulotdan uzviy ta'limiy-tarbiyaviy tizimga aylantirishi ko'rsatildi. Amaliy jihatdan maqolada metod va usullarni tanlash mezonlari hamda dars va sinfdan tashqari faoliyatni uyg'unlashtirish zarurati asoslandi. Keyingi tadqiqotlar iqtisodiy tarbiyaning shakllanganlik ko'rsatkichlarini baholash mezonlarini yanada aniqlashtirish, oila va maktab hamkorligi mexanizmlarini metodik jihatdan sinovdan o'tkazish hamda raqamli ta'lim muhitida iqtisodiy tarbiyani qo'llab-quvvatlovchi didaktik yechimlarni ishlab chiqishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva N. Boshlang'ich ta'lim metodikasi: nazariya va amaliyot. Toshkent, O'qituvchi, 2019. 240 b.
2. Vygotskiy L. S. Pedagogik psixologiya. Moskva, AST, 2018. 576 s.

3. Zimnyaya I. A. Klyuchevye kompetentsii kak rezultativno-tselevaya osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii. Moskva, Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2019. 38 s.
4. Savenkov A. I. Metod proektov v nachalnoy shkole. Moskva, Prosveshchenie, 2020. 160 s.
5. Karimova G. Iqtisodiy tarbiya asoslari va pedagogik texnologiyalar. Samarqand, Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2021. 184 b.
6. Danilov M. A., Skatkin M. N. Didaktika. Moskva, Akademiya, 2017. 368 s.
7. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London, Routledge, 2009. 392 p.
8. OECD. Financial Literacy and Inclusion: Results of OECD/INFE Survey. Paris, OECD Publishing, 2016. 100 p.
9. Lusardi A. Financial Literacy and the Need for Financial Education: Evidence and Implications. New York, Cambridge University Press, 2019. 220 p.